

HERCZEG KHEVENHÜLLER-METSCH JÓZSEF EMLÉKIRATAI A MAGYAR NEMZETI MUZEUMBAN.

DR. ÁLDÁSY ANTALTÓL.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára nemrég herczeg Liechtenstein Rudolftól, Ő Felsége első főudvarmesterétől értékes ajándékban részesült, mely Mária Terézia korának egy, könyvtárunkban őrzött forrásművét kiegészíti. Az ajándék herczeg Khevenhüller-Metsch József, Mária Terézia főudvarnagya, később főudvarmestere emlékiratainak VI. kötete, mely szerzőjük életének utolsó éveit foglalja magában.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára a Khevenhüller-féle emlékiratoknak eddig öt kötetét őrizte. Sajnos, e kötetek is csak részét képezik az eredeti emlékiratoknak, noha mindegyikük teljes, nem csonka. Az első öt kötet az 1752, 1753, 1754, 1755, 1758, 1759, 1764, 1765, 1766 és 1767. éveket tartalmazza, közbül tehát, mint látjuk, elég nagy hézagok vannak, és valószínű, hogy az emlékiratok sem kezdődtek eredetileg 1752-vel, hanem előbb. A VI. kötet az 1774, 1775 és 1776. éveket tartalmazza, közte és az ötödik között tehát szintén tekintélyes hézag van. Ki tudja, hol, melyik könyvtár zugában lappanganak a hiányzó részek.

Az emlékiratok írója Khevenhüller-Metsch József János herczeg 1706. július 3-án született, Khevenhüller Zsigmond grófnak második, Rosenberg Ernesztin Leopoldina grófnővel kötött házasságából. Ifjúkori tanulmányai kortársaihoz hasonlóan folytak le; néhány évet a leydeni egyetemen töltött, 1725-ben pedig mint alsóausztriai kormánytanácsos a közigazgatási pályára lépett, melyen 3 év alatt birodalmi udvari tanácsosi rangra emelkedett. A hivatalnoki pályán Eugen herczeg és Bartenstein báró voltak mesterei, utóbbi vezette be őt a diplomáciába is. Ekkoriban a bécsi kormány abban fáradozott, hogy a pragmatika szankeziót

a német birodalmi gyűlésen, továbbá Angliában és Franciaországban elismertesse. Khevenhüller Münchenbe, Hollandiába és Dániába küldetett, honnan 1737-ben visszatérve, apja mellett működött a helytartótanácsi hivatalban. Ujabb diplomáciai küldetésben Mária Terézia trónraléptekor volt része, a midőn Drezdába és Varsóba ment. Visszatérve az udvari szolgálatba lépett, 1742-ben császári udvari főmarsall lett, 1745-ben mint cseh választófejedelmi képviselő jelent meg Frankfurtban a császárválasztáson, majd a császár főkamarászmesterévé nevezte ki, 1765-ben második, 1770-ben pedig első főudvarmesterré lett. Mint ilyen állami és konferencziaminiszteri rangot viselt; kamarás, belső titkos tanácsos és aranygyapjas lovag volt. 1764-ben II. József római királylyá koronáztatásakor birodalmi hercegi rangra emeltetett elsőszülöttségi joggal.¹ Meghalt 1776. ápril 18-án Bécsben. Felesége gróf Metsch Adolf leánya, Karolina Mária Augusztá volt. Apósa 1751-ben adoptálta őt és az 1751. ápril 24-iki császári pátens megengedte Khevenhüllernek, hogy a Metsch nevet is fölvegye a magáé mellé. Ettől kezdve a hercegi ág a Khevenhüller-Metsch nevet viseli. Házasságából 12 gyermeke született, legidősebb fia, Zsigmond, a hivatalnoki, második fia, János József, a katonai pályára lépett.²

Az udvarnál elfoglalt állásából kifolyólag, de meg személyes tulajdonságainál fogva is Khevenhüller csakhamar bizalmas embere lett a császári családnak. Főleg Ferencz császár iránt viseltetett odaadó hűséggel, és szolgálatában a legnagyobb buzgóságot tanúsította. De nem csekélyebb odaadással szolgálta Mária Teréziát is, kinek tanácsadója volt, úgy hogy tanácsait a császárnő benső családi ügyekben is kikérte. Befolyása a politikai ügyekre is nagy volt. Politikai pártállására nézve a konzervatív politika híve volt, és ezért II. Józsefnek reformjait, melyeket az, mint római király, apja halála után főleg az udvartartásban életbeléptetett, nem nézte jó szemmel, a minthogy Mária Teréziának szabadelvűbb nézetei sem találkoztak mindenkor tetszésével. Rajongó odaadását és ragaszkodását a császári ház tagjai, főleg Ferencz császár iránt

¹ Wurzbach szerint Biographisches Lexikon 1763. december 30-án történt a rangemelés.

² Életrajzára nézve l. Wolf munkáját és a Wurzbach-féle Biographisches Lexikont.

mutatják naplói, melyekben a császár életmódjának ugyszólván minden egyes mozzanatáról pontosan beszámol.

Emlékiratai erős, negyedréta alakú papirosra vannak írva, elejétől kezdve saját kezével. A lapszéleken gyakran hosszabb-rövidebb betoldások vannak, az írás helylyel-közzel megfakult s ezért nehezebben olvasható. A VI. kötet háromféle kézirat mutat, az övét, azután valószínűleg fia irását, ki a naplót folytatta, végül ismét egy új kéz írta rövid, krónikaszerű feljegyzéseket. A VI. kötet ugyanis csak 1775. október 15-ig származik József hercegtől, az ő halála után fia folytatta részben az apja hagyatékában talált följegyzések alapján a naplót egész 1776. május haváig. Az emlékiratok itt megszakadnak, de hozzájárul még néhány ívnyi 1776. januárjával kezdődő följegyzés, mely 1780 végéig terjed. Ezeknek tartalmáról alább lesz szó.

Több körülmény arra mutat, hogy Khevenhüller a bejegyzéseket naplóiba nem napról-napra tette, hanem jegyzeteket csinált magának és azok alapján írta később följegyzéseit. Emlékiratainak első öt kötetéhez mellékletek is járulnak, nyomtatványok, udvari ünnepélyekre vonatkozó rendeletek, levelek és egyéb hasontermészetű iratok, javarészt másolatban. Rendszerint a kötet végéhez vannak függesztve, de egy-két helyen a szövegbe illesztve. A VI. kötetnél ily mellékletek hiányoznak, de a függetlenként csatolt följegyzésekben egy-két politikai tartalmú okmány másolatban van meg.

Az emlékiratok a legérdekesebb olvasmányt nyújtják. Írójuk majdnem egész életét az udvar légkörében tölté, ott a legmagasabb méltóságokat viselte, a császári család legbizalmasabb emberei közé tartozott, és e körülményeknél fogva be volt avatva a színpalak mögötti eseményekbe tájékozva volt az udvari élet minden, legbelsőbb mozzanatairól is. Ismert mindenkit, a ki az udvarnál megfordult, mi természetesebb tehát, minthogy egy ily egyén emlékirataiban mind e körülményeknek vissza kell tükröződniök, s az emlékiratok jelentősége, fontossága ez oknál fogva is rendkívül nagy. Följegyzéseiben, melyekben nem egyszer mond bírálatot Mária Terézia intézkedéseiről, az udvari élet bel- és küleseményei, a kihallgatások, udvari ünnepélyek, személyek elevenednek meg szemünk előtt; majd az udvarnak városi és vidéki tartózkodásáról, utazásairól, II. Józsefnek atyja halála utáni sze-

repléséről, családi életéről stb. szóló hírek, közben a naplóírónak magára, családjának egyes tagjaira, színházi előadásokra stb. vonatkozó megjegyzései kaleidoskopszerű tarkasággal vonulnak el szemeink előtt. Khevenhüller lelkiismeretesen jegyzett föl minden egyes, még oly csekély mozzanatot is; aprólékosságában odáig megy, hogy pl. följegyzzi, valjon ezen és ezen napon az udvarnál való megjelenés az aranygyapjas-rend nyaklánczával, vagy a nélkül történt-e? s ezért gyakran kicsinyeskedőnek tűnik fel. Ez azonban nem rontja le emlékiratainak érdekességét, ámbátor néha örömeztőbb olvasnánk e helyett valamely más dolgról bővebb felvilágosítást. Följegyzései hol rövidek, egy-két sorra terjedők, hol meg egész oldalakat foglalnak el, így pl. terjedelmesebbek Ferencz császár halálának leírása, az 1753-i miniszterváltozás, a szent István-rend alapítása körüli tárgyalások, vajjon az aranygyapjas-rend jelvényével együtt viselhető lesz-e majd a rend jelvénye is, vagy sem, úgy szintén egyes ünnepélyek leírása, Mária Terézia betegségére vonatkozó följegyzések 1767-ből, midőn a császári családnak több tagja, maga Mária Terézia is himlőben megbetegedett stb. Főlemlítjük azokat a följegyzéseket is, melyek Mária Terézia 1754-i pozsonyi útjáról és 1764-i magyarországi utazásáról szólnak. Kiválóan érdekesek, a melyek a bécsi színielőadásokról szólnak, s melyek többnyire csak röviden a darab címét említik, máskor hosszabb-rövidebb megjegyzéseket tartalmaznak. Színház-történeti szempontból e följegyzések igen értékesek, belőlük az akkori játékrend megközelíthető teljességgel összeállítható.

Mint e rövid felsorolásból látható, Khevenhüller emlékiratai első sorban mint kulturtörténeti forrás bírnak kiváló értékkel. Nem mintha följegyzéseiben a politikai vonatkozásokat teljesen mellőzné, ellenkezőleg, igen gyakran szól politikai eseményekről is. Csakhogy a politikai természetű följegyzések háttérbe szorúlnak a kulturtörténeti adatok halmaza mellett. E tekintetben Khevenhüller emlékiratai a Mária Terézia korabeli udvari élet ismeretének valóságos kincseshányái, melyek az udvar csillogó életével, kedvteléseivel egész a részletekig megismertetnek. Művelődéstörténeti értékük igen nagy; ép így az emlékiratokban foglalt személyes vonatkozású megjegyzések az illető egyének életrajzához és jellemzéséhez gyakran igen érdekes és becses adato-

kat szolgáltatnak. Alig van az azon korbéli bécsi udvari társaságnak oly tagja, a kiről Khevenhüller egy-két szóval meg ne emlékeznék.

Az emlékiratok nyelve német, a kor szokásához képest francia kifejezésekkel vegyítve, vannak azonban egyes francia nyelvű bejegyzések is, a VI. kötet függelékszerű járuléka pedig felerészt francia nyelven van írva.

Khevenhüller emlékiratainak kulturtörténeti, valamint az udvari életre való fontosságát már régebben is méltányolták. Az eddig ismert 5 kötet anyagát Wolf Ádám, a pesti egyetemen az 1852—1856. években az egyetemes történelem tanára dolgozta fel. Munkája, melynek címe: »Aus dem Hofleben Maria Theresias. Nach den Memoiren des Fürsten Joseph Khevenhüller von Adam Wolf«, 1858-ban jelent meg, és már a következő évben második kiadást ért. Wolf az anyagot hat fejezetben dolgozta fel. Az elsőben az emlékiratok szerzőjének bő életrajzát adja, a másodikban az udvar városi életére, a harmadikban vidéki tartózkodásaira, a negyedikben utazásaira, az ötödikben a József római királyra és családjára vonatkozó adatokat dolgozta fel, míg a hatodik fejezet a naplóból kivonatokat és okleveles adalékokat közöl. Az egyes fejezetekben néha oly dolgokról is szól ugyan, melyek oda tulajdonképen nem tartoznak, de e körülmény az összbenyomást nem zavarja.

Mint hogy Wolf munkájában az eddig ismert öt kötet anyagát feldolgozta, ha nem is merítette ki mindjárt a legapróbb részletekig, azokra e helyt bővebben nem terjeszkedünk ki. Talán lesz alkalmunk az emlékiratokkal más helyen bővebben foglalkozni. Szólanunk kell azonban a most napfényre került VI. kötetről, a melynek tartalma eddigelé még ismeretlen és felhasználatlan.

A VI. kötet tartalmilag megfelel a többi kötetek anyagának: kezdődik 1774 január 1-ével és egész 1776 ápril 9-ig bezárólag tart az a rész, mely Khevenhüller kezétől származik. Hírek az udvarról és annak tagjairól, az uralkodó családról, saját családjának tagjairól, udvari ünnepélyekről teszik a VI. kötet nagy részét. Nagy ritkán emlékezik meg a belpolitika kiválóbb eseményeiről, még ritkábban külföldi eseményekről. Ellenben az 1776 január 1-vel kezdődő és 1780 végéig terjedő krónikaszerű följegyzések nemcsak a belföld, hanem a külföld kiválóbb esemé-

nyeit is följegyzik, és e tekintetben nem pusztán európai eseményekre terjeszkednek ki, hanem amerikai eseményeket is fölemlítenek. Tartalmából az érdekesebbeket az alábbiakban emeljük ki.

Általános érdekű politikai eseményekről a VI. kötet aránylag kevésről emlékezik meg. Az 1774 márczius 2-án a császárnőnél nyert kihallgatásáról feljegyzi, hogy a jezsuita-rend eltörlése is szóba került, s hogy a rend érdekében tett a császárnő előtt megjegyzéseket, de ő maga sem remélt ettől sikert. 1774 május 10, 31, június 1 és október 10-én franciaországi eseményekről, a francia király halálának hírérl és a trónváltásról szól, az új francia követ fogadását 1775 február 19-én jegyzi fel. 1774 január 19-én Khevenhüllernek a császárnőnél nyert kihallgatásán a csehországi események és az urbarium ügyérl is szó esett, melyek még megoldásra vártak, a mennyiben a császárnő votumával együtt az államtanácsban még egyszer tanácskozás alá kerültek. Június 26, 30, július 30. alatt a török követség kihallgatásáról szól. Július 31-ike utáni bejegyzés az Oroszország és a porta között kötött békérl ad hírt, szeptember 22, 1775 február 22, május 20-án XIV. Kelemen pápa haláláról és VI. Pius választásáról szól, az utóbbi dátum alatt egyéb római eseményeket is megemlít. 1775 június 11-én a francia király koronázásáról, június 20-án a portával kötött egyezségről szól. Julius végén a spanyolok hadi készülődéseit, november 13-án római híreket említ meg. A belpolitikai eseményekről a főntebb említettekén kívül még néhányszor megemlékezik, így a cseh ügyekről 1775 február 29-én, október 30-án, a Csehországban kitört pórlázadásról pedig márczius 22-én szól röviden. 1776 január 2-án az egészségügyi bizottságnak, az udvari kamarai tanácsnak és a kinzásnak megszüntetését jegyzi föl, ápril 27-én az államminiszternél a lengyelországi ügyekben tartott tanácskozást tartja megemlítendőnek, május 1-én pedig a Galiczia ügyében kiadott császári rendeletet és egy, az egész monarchiára szóló »Centralbuch« létesítését említi meg. Megjegyzendőnek tartjuk, hogy e följegyzések általában lakonikus rövidségüek és több izben csak a pusztta tényt tartalmazzák.

Az udvart érintő események közül fölemlítjük a következő följegyzéseket. 1774 ápril 26-án Khevenhüller a császárnővel Miksa főherczeg utazásának ügyében tanácskozott, ápril 30-án Miksa főherczeg útjának irányáról ad hírt, szeptember 1-hez a

császárné laxenburgi tartózkodása, 1775 május 10-én a császár utazása, június 30-án annak visszatérte Olaszországból van följegyezve. Július 6-án Mária Terézia Bécsujhelyre utazott, július 10-én a milanói udvar tett látogatást Bécsben, október 13-án Miksa főherceg tért vissza útjáról. November 25-én a császárnő utazásáról, december 28-án Mária Krisztina főhercegnő olaszországi útjáról szól. Az udvari ünnepélyek közül fölemlíti az 1774 február 7-iki szánkázást, az 1775 január 16-i udvari ünnepélyt, a január 30-iki piroutsadot, ápril 30-án az Augarten újbóli megnyitását, a május 17-én ott tartott ünnepélyt, a szeptember 11-iki udvari ünnepélyt, melyről szeptember 13-án is szól, szeptember 18-án a schönbrunni kivilágításról, 1776 január 24-én újabb szánkókirándulásról szól.

A személyekre vonatkozó följegyzések közül fölemlítjük az 1774 május 15-i följegyzést különböző állások betöltését illetőleg, július 18-án a mainzi érsek választását jegyzi föl. 1775 ápril 6-án Orlov hercegről szól, május 28-án követi állások betöltését jegyzi föl, december 17-ike alatt Miksa főherceg főudvarmesterére, Hardeggrófra tesz megjegyzéseket, 1776 május 2-án az új főudvarmesternek Schwarzenberg hercegnek beigtatásáról van szó.

A császárnénál nyert kihallgatása alkalmával Mária Terézia egyes, nem Khevenhüller hatáskörébe tartozó ügyek iránt is érdeklődött. Így 1775 február 29-én¹ az új porosz-sziléziai tanulmányi szabályzat iránt intéz hozzá kérdést és márczius 15-én fölemlíti, hogy Gerstlacher baden-durlachi tanácsosnak az ottani belügyekben kiadott szabályrendeletekre vonatkozó munkájára adott át egy véleményező iratot a császárnénak. Május 10-én az angol követ megkereséséről referált a császárnénak, a ki az udvari könyvtárból egy héber kézirat kikölcsönzését kérelmezte egy angol tudós részére, ki a szentírás új kiadásán dolgozott, a mely kérelmet azonban Khevenhüller megtagadni javasolt. Ezenkívül még több hosszabb-rövidebb följegyzés foglaltatik udvari ügyekről, melyek az egyes kihallgatások alkalmával szóba kerültek, saját családjára vonatkozó dolgokról és egyes személyekről. Magyarországról e kötetben alig emlékezik meg, jobbára csak egyes személyek neveit említi, érdemleges megjegyzést alig téve rájuk.

¹ Voltaképen márczius 29-e, csak tévedésből íródott februárhoz.

A bécsi színelőadásokat e kötetben is pontosan följegyzí, többnyire röviden csak a darabok címei említetnek meg, de helylyel-közzel itt is megjegyzéseket fűz hozzájuk, megemlítve némelykor, jelen volt-e az udvar vagy sem.

Azokban a rövid krónikaszerű följegyzésekben, melyek a tulajdonképeni emlékiratok után következnek, s melyek, mint említettük, a bel- és külföld nevesebb eseményeit jegyzik föl, magyarországi dolgokkal gyakrabban találkozunk, így mindjárt az első lapon Batthyány József primás kinevezését, a három új püspökségnek, a besztercebányainak, a szepesinek és a rozsnyóinak alapítását és az új püspököket, gr. Berchtoldot, Salbeck Károlyt és Galgóczy Jánost nevezi meg. Mindezek azonban csak napi hírek jellegével bírnak és más más oldalról is ismereteseek.

Nem tartottuk érdektelennek ekként részletesebben szólni Khevenhüller emlékiratairól, melyek írójuk egyéniségénél fogva a XVIII. századbeli osztrák emlékiratok között előkelő helyet foglalnak el. Kulturtörténeti értékük kitűnik Wolf munkájából, melyre a figyelmet újból felhívni talán nem volt fölösleges. Sajnos, az emlékiratok ma is csonkák. Wolf kívánsága, hogy a hiányzó kötetek is előkerüljenek, csak részben és majd félszázad múlva teljesedett. Óhajtandó lenne, hogy a még hiányzó kötetek is mielőb napfényre jussanak, és hogy e most megkerült újabb kötet is az előbbiekhöz hasonló feldolgozásban részesüljön. Ismereteinket a Mária Terézia alatti udvari életéről, s az akkori társadalomról az emlékiratok sok intim vonással egészítik ki, és ha az emlékiratok a maguk egészében is közre bocsáttatnának, a XVIII. századi emlékirat irodalom egy minden tekintetben érdekes művel gyarapodnék.
